

ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВА І ВИЗНАЧЕНІСТЬ ЗАКОНУ

У статті йдеться про співвідношення понять «визначення права» і «визначеність закону». Авторка обстоює думку про те, що однозначне визначення права дати неможливо. Проте невизначеність права долається визначеністю закону. Розглянуто принцип правової визначеності як одну з основних вимог верховенства права.

Ключові слова: визначення права, принцип правової визначеності.

Тривале панування моністичного матеріалістичного підходу до вивчення правових явищ, негативне ставлення до всіх інших доктрин і теорій, побудованих на відмінних від матеріалізму світоглядних позиціях, перешкождали використанню здобутків європейської і світової правової теорії і правової культури, збіднювали уявлення про право та його місце в системі засобів соціального регулювання і способів світосприйняття [1, с. 22].

Однак сьогодні не є спірними питання про багатозначність розуміння понять «право», «правові явища» та інших, які мають правову природу. З погляду філософії та логіки, «будь-яке визначення не повністю відображає предмет, воно бере у предмета тільки істотні ознаки і полишає поза своїм змістом низку інших ознак, якими наділений певний предмет» [2, с. 47]. Крім того, будь-яке визначення намагається виходити з незмінності явища, його ригідності (жорсткості, нездатності пристосовуватись до змінних умов). Такий підхід цілком відповідає проблематиці визначення поняття права, оскільки єдине, універсальне визначення цього явища надати неможливо. У юридичній літературі часто робиться посилання на положення Дигестів Юстиніана, згідно з якими кожне визначення в праві є небезпечним [3, Дигести, 87-11].

Таким чином, застиглість, закам'янілість розуміння тих чи інших понять, визначень, термінів, особливо в правовій сфері – небезпечне явище. Право – явище динамічне, проте воно не позбавлене певних незмінних ціннісних орієнтирів (принципів), за допомогою яких і досягається соціальний компроміс. Подібна думка відома ще з античних часів. Так, Аристотель вважав, що право, так само як міра зі свинцю, може, з одного боку, «набути контурів каменю і мати його вагу», а з другого – залишитися м'яким і придатним для зміни [4, с. 74].

Від помилки розглядати правові поняття як вічні, непорушні застерігав німецький публіцист

Адам-Генріх Мюллер (*Adam Heinrich Müller. Die Elemente der Staatskunst, 1809*): право не є річчю, яка «існує на всі часи», не є машиною, яка час від часу потребує покращення або ремонту та відповідним чином потребує «певних коштів на утримання», але, зрештою, функціонуватиме автоматично «без подальшого додавання серця або душі» [цит. за: 5, с. 24].

Такі теоретики права, як М. Тропер та Д. де Бешийон, наголошують, що універсального визначення права не існує і, більше того, потрібно відмовитись від надії його знайти, оскільки **право – це процес інтелектуальної кваліфікації, а не реальний природний об'єкт a priori** [6, с. 23].

Проблему визначення поняття права не вирішити простою вказівкою його загальних та особливих ознак, оскільки нерозкритим, туманним є саме родові поняття, немає «відомої, яку добре розуміють, загальної категорії, членом якої є право», а термін, який його позначає, застосовується до багатьох «прикордонних» випадків, де наявні лише деякі з ознак поняття [7, с. 22–24].

Такий підхід викликає різні відчуття та емоції. Так, справді, право не може розумітись однобоко, однозначно, як знаряддя в руках панівної еліти, як воля народу, возведена в закон, як закони природного розуму, як моральні настанови суспільства і т. ін. Право є багатоаспектним, надзвичайно складним та неоднозначним явищем у сучасному постпостмодерністському суспільстві.

Постпостмодернізм зміщує акценти з текстологічної реальності на реальність комунікативну. Сучасну культуру визначають як культуру «екстазу комунікації» (захват). У комунікації важливу роль відіграє мова. Мова розглядається в контексті суб'єкт-суб'єктних комунікацій, які в принципі не можуть бути зведені до передання повідомлень. Мова виступає в цьому контексті не стільки механізмом об'єктивації інформації, скільки медіатором розуміння [8, с. 105]. Таким чином, комунікативні стратегії стають домінуючими

в постнекласичному типі наукової раціональності, які можна також назвати «комунікативною раціональністю». Це пов'язано з лінгвістичним поворотом у філософії XX ст., який ініціює, своєю чергою, герменевтичний і аргументативний повороти. Відбувається переведення пізнавального досвіду у сферу продуктивного діалогу, тобто діалогу, в якому завжди можлива згода з приводу спірних претензій [8, с. 106]. Суть «діалогічної філософії» полягає у визнанні того, що людина формується і здійснюється в спілкуванні (комунікації). Тільки вступаючи в діалог з іншою людиною, Богом, природою, людина стає суб'єктом історії і суб'єктом пізнання. У пізнавальній діяльності людства основну роль відіграє не абстрактно-логічне мислення-монолог, а мовленнєве життєво-практичне мислення, яке має діалогічну природу, тобто орієнтоване на взаємодію з іншими людьми і керуване такою взаємодією [9, с. 303].

Право за своєю природою не тільки діалогічне (якщо діалог розуміти як інформаційно-поведінкову взаємодію між двома суб'єктами), а й полілогічне, і постає як полілог суб'єктів, являючись різновидом соціальної комунікації [8, с. 71].

Для такого погляду на праворозуміння важливого значення набуває лінгвістичний підхід. «Мова, текст, діалог як універсальні способи спілкування, базові принципи культури і людського співіснування, як соціальні і інтерсуб'єктивні феномени, основні функції яких полягають у здійсненні розуміння» [8, с. 72] є в основі сучасних підходів до вирішення правових спорів.

Текст є тією безпосередньою дійсністю (дійсністю думок і переживань), із яких тільки і може виникати мислення. Де немає тексту, там немає і об'єкта для дослідження і мислення. Кожен текст передбачає загальноприйняту (тобто умовну в межах певного колективу) систему знаків, мову. Якщо за текстом не стоїть мова, то це вже не текст, а природно-натуральне (не знакове) явище (наприклад, комплекс природних криків, позбавлених мовної (знакової) повторюваності). Кожен текст є чимось індивідуальним, єдиним і неповторним, і в цьому весь сенс його. Це те в ньому, що має стосунок до істини, правди, добра, краси, історії [10, с. 297–299].

Письмовий текст таким чином стає герменевтичним об'єктом, він втрачає своє єдине, істинне значення і орієнтований на його інтерпретацію. У тексті завжди можуть відкриватись нові значення. Герменевтика – це практика. Фундаментальне положення герменевтики є таким: істину не може пізнати і повідомляти хтось один. Наскрізно підтримувати діалог, давати сказати своє слово і іншому, вміти засвоювати сказане ним – ось

у чому душа герменевтики. Герменевтичний підхід не обмежується спілкуванням з текстами, а стосується всього того, про що можна домовитись. Будь-який досвід здійснюється так, що в безперервному комунікативному обміні наше пізнання світу постійно формується [11, с. 14–15].

Однак, навіть за такого неоднозначного та складного підходу до розуміння права, незаперечними залишаються ті фундаментальні засади, які лежать в основі праворозуміння. Це – принципи справедливості, рівності, свободи та гуманізму, які є базовими правовими підвалинами. Це ті незмінні та вічні постулати, які характеризують право «на всі часи». Це правові цінності, це здобутки правової культури, це, врешті, досягнення людської цивілізації. А розуміння права як явища духовного життя і практичної людської діяльності несумісне з різними позитивістськими, догматичними і нормативістськими поглядами в царині права [12, с. 51].

Якщо право за своєю природою завжди має ціннісний аспект, то теоретичне обґрунтування права не може бути побудовано на перевазі якоїсь конкретної цінності, оскільки це означало б не створення наукової теорії, а формулювання певної правової ідеології [8, с. 34].

На жаль, у вітчизняній науці досить часто трапляється підхід до розуміння права як до явища, яке має однозначне визначення, розуміння та практичне застосування. Мова йде переважно про легістське (позитивістське) розуміння права.

Проте неоднозначне розуміння поняття права забезпечується певними вимогами верховенства права – фундаментальної цінності сучасного праворозуміння, що унеможливує свавільний підхід до захисту прав людини з боку держави.

Необхідність чітко та ясно формулювати правові тексти в законодавстві та інших правових джерелах є одним з аспектів розуміння принципу правової визначеності як важливої ознаки верховенства права. При цьому такі поняття, як «чіткість» та «ясність», є поняттями суб'єктивними, що унеможливує їх формулювання та визначення в правових нормах. Проте при вирішенні конкретних справ Європейський суд з прав людини напрацював багату практику розуміння принципу правової визначеності і торкається цих двох понять та тлумачить їх у світлі Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. На основі таких тлумачень у рішеннях Європейського Суду можна розробити певні засадничі положення розуміння такого аспекту принципу правової визначеності, як необхідність чітко та ясно формулювати правову норму.

Норму не можна вважати «законом», якщо вона не сформульована з достатньою чіткістю, що дає особі можливість керуватися цією нормою у своїх діях. З іншого боку, хоча певність у законі надзвичайно бажана, забезпечення її може призвести до надмірної ригідності, тимчасом як закон ніколи не повинен відставати від обставин, що змінюються. Ступінь чіткості, яку мають забезпечувати формулювання національних законів – і яка в жодному разі не може

охопити всі непередбачувані обставини, – значною мірою залежить від змісту документа, сфери, на яку поширюється цей закон, а також від кількості та статусу тих, кому він адресований [13, с. 37–38].

Отже, неможливість дати однозначне визначення права долається низкою вимог до верховенства права, в основі якого – захист прав людини та недопущення узурпації державної влади.

Список літератури

1. Козюбра М. І. Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості / М. І. Козюбра // Право України. – 2014. – № 1. – С. 22–32.
2. Жеребкін В. С. Логіка / В. С. Жеребкін. – Харків – К. : «Основа» – «Знання», 1999. – 256 с.
3. Дигести Юстиніана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/digest/index.php. – Назва з екрана.
4. Циппеліус Р. Юридична методологія / Райнгольд Циппеліус ; переклад, адаптація, приклади з права України і список термінів – Роман Корнута. – К. : Реферат, 2004. – 176 с.
5. Собота К. Принцип правної держави: конституційно-правні та адміністративно-правні аспекти / Катаріна Собота ; [пер. з нім. Г. Рижков, О. Блашук, К. Татарчук] ; відп. ред. О. Сирод. – К. : ВАІТЕ, 2013. – 608 с.
6. Рулан Н. Историческое введение в право : учеб. пособие для вузов / Норбер Рулан ; пер. с фр. А. Б. Воронов [и др.]. – М. : Nota bene, 2005. – 667 с.
7. Харт Г. Л. А. Понятие права / Г. Л. А. Харт ; пер. с англ. ; под общ. ред. Е. В. Афонасина и С. В. Моисеева. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2007. – 302 с.
8. Поляков А. В. Общая теория права : Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : Курс лекций / А. В. Поляков. – СПб. : Изд. дом С.-Петерб. гос. ун-та. – 864 с.
9. Мечковская Н. Б. Язык и религия. Лекции по филологии и истории религии / Н. Б. Мечковская. – М. : ФАИР, 1998. – 352 с.
10. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1986. – 445 с.
11. Гадамер Г.-Г. Философия и герменевтика / Г.-Г. Гадамер // Актуальность прекрасного / Г.-Г. Гадамер. – М. : Искусство, 1991. – С. 256–266.
12. Неновски Н. Право и ценности / Нено Неновски. – М. : Прогресс, 1987. – 248 с.
13. Матвєєва Ю. І. Юридико-технічні характеристики принципу правової визначеності / Ю. І. Матвєєва // Наукові записки НаУКМА. – К., 2015. – Т. 168 : Юридичні науки. – С. 37–39.

J. Matvieieva

THE DEFINITION OF LAW AND THE CERTAINTY OF A STATUTE

The article addresses the issue of the definition of law and the certainty of a statute. It is impossible to unequivocally define law. Nevertheless, legal uncertainty is being overcome with the help of the statutory certainty, while the legal certainty principle lies within the main demands of the rule of law.

Law as an issue includes many aspects. A rigid definition of law implies the understanding of law being unchangeable and stable. Perception of law based on just one type of legal understanding popular in legal scholarship is obviously unsafe.

Therefore the major perception of law in the postmodern society is that law is one of the means of reaching a social compromise through the application of different social communication methods. Every legal dispute is a matter of dialogic communication viewed as an important way of solving that dispute. Law in its nature is a form of dialogic and even polylogic social communication.

In such a case, language of communication gets a greater role, being represented by the linguistic approach. Language, text, dialog constitute the universal means of communication. They are the basis of modern approaches to solving legal disputes.

Statutes, being a form of legal texts, regulate an important part of social relations. Statutes are bound by the principle of legal certainty, which means that they have to be precise, understandable, and easy to follow. The norm may not become a “statute” if it is not precisely formulated, thus allowing a person to be guided by it. On the other hand, statutory interpretation has to be aimed at determining such a substance of the text that would fully comply with the idea of protection of human rights and interests.

Thus, the uncertainty of the definition of law is being clarified by the means of statutory certainty being an important element of the rule of law.

Keywords: the definition of law, the legal certainty principle.

Матеріал надійшов 27.04.2016